

УДК 342.82

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-2-5

РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА ГРОМАДЯН

Заставна Ольга Петрівна,

кандидат юридичних наук,

викладач юридичних дисциплін

Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ORCID ID: 0009-0009-5680-5485

Статтю присвячено аналізу інституту реєстрації виборців у контексті реалізації виборчих прав громадян України, гарантування принципів загальності, рівності виборців, однократності, факультативності й особистого характеру голосування, обґрунтуванню впливу реєстрації на організацію виборів і виборчих процедур.

Визначено, що реєстрація виборців має забезпечити здійснення двох протилежно спрямованих засад виборчого процесу: створити умови для реалізації права голосу кожним виборцем і не допустити використання цього права більше одного разу.

Встановлено, що інститут реєстрації виборців є одним із видів державної реєстрації, адже він відповідає загальним ознакам цього інституту: вимоги до реєстрації виборців, методика та порядок проведення визначаються нормами закону, дана реєстрація є обов'язковою для суб'єктів, що її проводять, вона здійснюється з метою офіційного підтвердження визнання державою за громадянами правового статусу виборця, отже, відомості, які зберігаються в даному реєстрі, містять юридично значущу інформацію та мають юридичні наслідки.

Автор обґрунтовує таке визначення інституту реєстрації виборців – це правовий інститут, який регулює суспільні відносини, що складаються між спеціально уповноваженими органами реєстрації та громадянами України щодо виконання логічно взаємопов'язаних і взаємозумовлених процедур, спрямованих на забезпечення державного обліку громадян, які мають право голосу.

Доводиться думка, що процедура складання списків виборців є стадією виборчого процесу, оскільки дана процедура характеризується наявністю власної самостійної мети – забезпечення допуску до участі у процедурі голосування кожного громадянина України, який має право голосу, а така ціль сприяє реалізації кінцевої мети самого виборчого процесу; у процесі складання списків виборців бере участь особливе коло суб'єктів зі специфічним правовим статусом; вона також характеризується особливим колом виборчих дій, які здійснюються у визначеній послідовності в межах даної процедури та виборчого процесу загалом. Списки виборців є формально-юридичною підставою для отримання громадянином виборчого бюлетеня та здійснення ним свого права на вільне волевиявлення шляхом голосування.

Ключові слова: вибори, виборче право, реєстрація виборців, списки виборців, виборчий процес.

Zastavna Olha. Voter registration as a prerequisite for the implementation of the citizens constitutional voting right

The article is devoted to the analysis of the institution of voter registration in the context of the implementation of the electoral rights of Ukrainian citizens, guaranteeing the principles of generality, equality of voters, one-time, optional and personal nature of voting, substantiating the impact of registration on the organization of elections and election procedures.

It was determined that voter registration should ensure the implementation of two oppositely directed principles of the election process: create conditions for the exercise of the right to vote by each voter and prevent the use of this right more than once.

It has been established that the voter registration institute is one of the types of state registration, because it corresponds to the general features of this institute: the requirements for voter registration, the methodology and the procedure for conducting it are determined by the norms of the law, this registration is mandatory for the entities that conduct it, it is carried out for the purpose of official confirmation of the state's recognition of the legal status of a voter by citizens, and therefore, the information contained in this register contains legally significant information and has legal consequences.

The author substantiates the following definition of the institution of voter registration – it is a legal institution that regulates social relations between specially authorized registration bodies and citizens of Ukraine regarding the implementation of logically interconnected and mutually conditioned procedures aimed at ensuring state registration of citizens who have the right to vote.

The opinion is proved that the procedure of drawing up voter lists is a stage of the election process, since this procedure is characterized by the presence of its own independent goal – ensuring the admission to participate in the

voting procedure of every citizen of Ukraine who has the right to vote, and this goal contributes to the realization of the ultimate goal of the election process itself; a special circle of subjects with a specific legal status participates in the process of drawing up voter lists; it is also characterized by a special range of election actions, which are carried out in a certain sequence within the limits of this procedure and the election process as a whole. Voter lists are the formal and legal basis for a citizen to receive a ballot and exercise his right to freely express his will by voting.

Key words: elections, right to vote, voter registration, voter lists, election process.

У ст. ст. 3 та 71 Конституції України гарантовано право кожного громадянина на вільне волевиявлення та визнано забезпечення прав і свобод людини основним обов'язком держави, тому саме держава має створити належні передумови для реалізації виборцями права голосу.

Забезпечення права голосу – це не питання заборони свавільного протиправного позбавлення права голосу чи можливості ним скористатися, що є типовим явищем для недемократичних режимів і розглядається як порушення принципу чесних виборів. Проблема забезпечення права голосу полягає в недопущенні позбавлення можливості голосувати (легально чи фактично) громадян в умовах демократії [1, с. 214]. Держава має не лише не перешкоджати реалізації активного виборчого права (негативний обов'язок), але й усунути будь-які перешкоди в його здійсненні (позитивний обов'язок).

Необхідною умовою здійснення права голосу є встановлення персонального складу виборчого корпусу – як з огляду на забезпечення відповідного суб'єктивного виборчого права громадянина, так і з огляду на необхідність кількісного визначення числа виборців. Державна реєстрація виборців виступає основоположною частиною легітимації виборів як способу безпосереднього здійснення влади народу [2, с. 57]. Без реєстраційного запису посадовою особою у спеціальному списку жодний правомочний громадянин проголосувати не може. Саме від цього «суто технічного процесу» [3, с. 89] залежить, яка сукупність виборців буде реалізовувати народне волевиявлення. International IDEA у своїх звітах вказувала на те, що реєстрація виборців – це ключовий момент політичної активності в демократичному контексті [4].

Процес реєстрації виборців детермінує організацію виборчої процедури загалом. Це процес, де політичні інтереси та технічна підготовка до виборів перетинаються. Досвід багатьох країн свідчить, що вибори потенційно можуть бути виграні або програні вже на етапі реєстрації виборців [2, с. 57].

Завдяки реєстрації реалізуються основні принципи виборчого права – принципи загальності виборчого права, рівності виборців, однократності, факультативності й особистого характеру голосування; реалізуються важливі процедури виборчого процесу, насамперед голосування виборців, а також ті, що зумовлені кількісними показниками виборчого корпусу (утворення виборчих округів, виборчих комісій і дільниць) [5, с. 95].

Західний дослідник виборчого права Р.Дж. Карлсон у своїй книзі «Системи реєстрації виборців в Канаді та Західній Європі» зазначав: «Призначення реєстрації виборців – установити до виборів особу, яка має право голосу таким чином, щоб лише ця людина змогла подати виборчий бюлетень» [6, с. 3].

Отже, реєстрація виборців має забезпечити здійснення двох протилежно спрямованих засад виборчого процесу: з одного боку, створити умови для реалізації права голосу кожним виборцем, із другого – не допустити використання цього права більше одного разу.

З іншого боку (і на це звертав увагу у своїй фундаментальній праці Ю. Ключковський), реєстрація виборців не є необхідною. «Практично реальним є механізм, коли кожен виборець може прийти на будь-яку виборчу дільницю в день голосування, подати паспорт чи інший документ, який засвідчує його формальну відповідність виборчим цензам, і отримати виборчий бюлетень для голосування. Такий механізм гарантує реалізацію права голосу кожним виборцем держави, а отже, відповідає принципу загального виборчого права» [1, с. 215].

Та за умови застосування таких механізмів необхідні додаткові заходи забезпечення принципів рівного виборчого права й одноразовості голосування. Експерти БДПЛ/ОБСЕ наводили такі заходи захисту: «маркування пальців виборця чорнилом чи проставлення штампів у документах, які посвідчують особу виборця» [7, с. 34]. У Латвії одноразовість голосування деякий час забезпечувалася шляхом проставлення штампа в паспорті [8, с. 25].

Ю. Ключковський критикував означені механізми: «Із принципового погляду вони порушують вимогу нерозголошення інформації про участь виборця в голосуванні: штамп у паспорті доступний для огляду в кожній ситуації, де необхідне посвідчення особи та громадянства його власника. Інші недоліки мають радше організаційний характер, що не зменшує їх ваги. Зокрема, у таких обставинах невідома

наперед орієнтовна кількість виборців узагалі (що утруднює, якщо не робить неможливим належний поділ на виборчі округи), а також тих, хто може прибути на конкретну виборчу дільницю для голосування, що створює проблеми з нерівномірним навантаженням на дільничні виборчі комісії, забезпеченням необхідної кількості виборчих бюлетенів і обладнання приміщень для голосування» [1, с. 216]. Ці й інші проблеми змусили відмовитися від такого підходу в Латвії [8, с. 25].

Тож реєстрація виборців більш ефективно забезпечує виконання обов'язку держави щодо забезпечення права голосу.

Більшість учених вказували на адміністративно-правову природу реєстраційних правовідносин, наводили такі аргументи:

- реєстраційні процедури здійснюються на основі імперативного методу правового регулювання;
- специфіка сфери виконавчо-розпорядчої діяльності, механізми правового регулювання, що використовуються державно-владними суб'єктами, які проводять реєстрацію, зумовлюють адміністративно-правову природу інституту реєстрації;
- суспільні відносини, які регулюються інститутом реєстрації, є відносинами між органом державної реєстрації та суб'єктами реєстрації, а вони мають характер публічних адміністративно-правових відносин;
- порядок створення та структура органів, які здійснюють державну реєстрацію, є предметом адміністративно-правового регулювання [9, с. 40–41].

Основними ознаками реєстрації традиційно називали такі: установлення вимог та порядку її здійснення насамперед законами; державне визнання законності чи незаконності правомочностей суб'єкта реєстрації; обов'язковість проведення реєстрації для відповідного уповноваженого органу та суб'єктів, які підлягають реєстрації; наявність у реєстраційних відомостях юридично значущої інформації [9, с. 41–42].

Наведене дає можливість визначити державну реєстрацію як форму державної діяльності, виражену в санкціонуванні, офіційному визнанні за окремими суб'єктами прав чи правового статусу в тих випадках, коли необхідне державне регулювання конкретних суспільних відносин. Зміст державної реєстрації полягає у збалансуванні публічного та приватного інтересів.

Схожу думку висловлював і М. Гурковський, який зазначав, що державна реєстрація – це інститут адміністративного права, яким забезпечується фіксація фактів, явищ, відомостей чи матеріальних об'єктів із метою їх державного обліку та контролю, засвідчення дійсності надання їм законного статусу, у результаті чого настають юридичні наслідки [10, с. 12].

С. Савченко вказував, що «реєстрація – це регламентований адміністративно-процесуальними нормами порядок діяльності органів публічної адміністрації, що здійснюються з метою: офіційного визнання законності правових актів; дій юридичних осіб; дій фізичних осіб; підтвердження з боку держави правового статусу суб'єктів; наділення суб'єктів правами або обов'язками; фіксації юридичних фактів; установлення певних правових відносин» [11, с. 16].

Ми погоджуємось із наведеними висловлюваннями вчених та, з огляду на них, вважаємо за доцільне розглядати інститут реєстрації як адміністративно-правовий інститут, що регулює суспільні відносини, які складаються між органами реєстрації та суб'єктами, що відповідно до закону підлягають реєстрації.

Використовується інститут реєстрації й у виборчому праві: з метою обліку осіб, які мають виборче право, обліку кандидатів на виборчих перегонах, громадських організацій, які бажають мати своїх спостерігачів на виборчих дільницях тощо.

У контексті предмета даного дослідження вважаємо інститут реєстрації виборців одним із видів державної реєстрації, адже він відповідає всім наведеним вище загальним ознакам: вимоги до реєстрації виборців, методика та порядок проведення визначаються нормами закону, дана реєстрація є обов'язковою для суб'єктів, що її проводять, вона здійснюється з метою офіційного підтвердження визнання державою за громадянами правового статусу виборця, отже, відомості, які зберігаються в даному реєстрі, містять юридично значущу інформацію та мають юридичні наслідки.

Отже, реєстрація виборців утворює самостійний загальнодержавний захід, не пов'язаний із конкретними виборами, та є частиною організаційно-технологічної інфраструктури виборів.

Більшості видів державної реєстрації притаманні процедури, до яких варто віднести такі: прийом документів, необхідних для здійснення реєстрації (обов'язкова), розгляд і перевірка наданих документів

(обов'язкова), проведення передреєстраційної перевірки (факультативна), ухвалення рішення про реєстрацію або відмову в реєстрації (обов'язкова), оскарження відмови в реєстрації (факультативна), внесення даних на основі поданих документів у єдиний реєстр, оформлення та видача свідоцтв, які підтверджують факт реєстрації (обов'язкова), пред'явлення відомостей про реєстрацію в державні органи, перелік яких визначається окремими нормативними актами (факультативна).

Оскільки реєстрація виборців є одним із видів державної реєстрації, очевидно, що для неї також мають бути характерні взаємопов'язані та логічно зумовлені процедури. Керуючись чинними правовими нормами, які натепер регулюють порядок державної реєстрації виборців, на наш погляд, потрібно виділити такі стадії останньої, як: прийом документів, необхідних для здійснення реєстрації; розгляд і перевірка наданих документів; внесення реєстраційних даних до Державного реєстру виборців; внесення змін до персональних даних Реєстру; знищення запису Реєстру; оскарження неправильностей, які містяться у відомостях Реєстру, або відмови в реєстрації; використання відомостей Реєстру відповідно до цілей, визначених законом.

У межах предмета дослідження, на наш погляд, варто зазначити, що доктринальною основою реєстрації виборців неодмінно повинні бути обґрунтовані, чітко визначені основоположні принципи, дотримання яких надало б можливість створити умови для забезпечення реалізації активного виборчого права всіма громадянами України.

Н. Богашева, О. Задорожній, Ю. Ключковський визначили такі засади формування та функціонування списків виборців, отже, і реєстрації виборців загалом:

- загальності, який передбачає реєстрацію всіх громадян, які мають виборче право;
- комунальності, що передбачає здійснення реєстрації на рівні первинних одиниць адміністративно-територіального устрою;
- прозорості, що передбачає відкритий, публічний характер процесу реєстрації виборців і складання їх списків, забезпечення можливості громадян знайомитися із внесеними до них відомостями;
- публічності, що передбачає відкритість реєстраційних відомостей про громадян і надання списків виборців для ознайомлення громадськості;
- одноразовості реєстрації виборця;
- актуалізації (переглядальності), що передбачає регулярний перегляд реєстраційних даних та їх уточнення, урахування змін у виборчому корпусі [5, с. 95].

Про доцільність доктринального визначення основоположних принципів процесу реєстрації виборців неодноразово висловлювались і західні фахівці: Дж. Гаріс, Р.М. Альварез, Д. Блек, К. Арчер, Е. Фішер і К. Колмен [12–16]. У своїх працях вони наголошували на таких вихідних засадах процедур реєстрації громадян, які мають виборче право, як:

- точність і повнота – передбачає внесення до бази даних інформації щодо всіх виборців країни, унеможливлення неправомірних і помилкових виключень виборців зі списків, зокрема й на підставі недоліків у роботі системи органів адміністрування виборів. Водночас система реєстрації виборців і складання їх списків має забезпечити включення до останніх лише тих осіб, які мають право голосу, і запобігти подвійній реєстрації виборців;
- своєчасність – передбачає невідкладну реєстрацію громадян, які тільки набули права голосу, а також невідкладне внесення змін до реєстраційної бази в разі зміни персональних даних виборця;
- поточність – передбачає необхідність періодичного оновлення бази даних обліку виборців із метою забезпечення їхньої актуальності незалежно від дати проведення виборів;
- доступність – передбачає забезпечення реальних можливостей кожного виборця отримати про себе повну інформацію, яка міститься в базі, внести до неї необхідні зміни та доповнення;
- конфіденційність – передбачає заборону їх загального, публічного розголошення, унеможливлення несанкціонованого доступу до даних, які містяться у виборчих списках, та їх протиправного використання.

Аналіз основоположних засад реєстрації виборців, які пропонуються вітчизняними та зарубіжними фахівцями, на наш погляд, свідчить про ідентичність концептуальних поглядів на їхні якісні характеристики як в Україні, так і за кордоном. Проте водночас неможливо не згадати і деякі розбіжності в наведених формулюваннях. Насамперед це стосується публічності чи конфіденційності списків виборців.

Уважаємо за доцільне погодитись у цьому контексті з думкою західних учених. Адже подане тлумачення принципу публічності стосовно відомостей, які містяться в реєстраційній базі даних, неодмінно

приведе до розголошення персональних даних громадян України, які, не варто забувати, дозволяють ідентифікувати особу, виокремити її з-поміж усіх інших. Відкриються можливості для ознайомлення не тільки з особистою інформацією, але й з інформацією про будь-якого іншого громадянина, який має право голосу, а це може завдати значної шкоди праву на недоторканість приватного життя людини (ст. 32 Конституції України [17]). Тому процедури реєстрації виборців повинні будуватися так, щоб не допустити використання виборчого процесу як знаряддя для незаконного збору інформації про громадян. А дані, що містяться у виборчих списках, повинні бути визнаними конфіденційними, використовуватися тільки за призначенням і не повинні підлягати передачі третім особам.

Варто також звернути увагу на більш високий рівень обґрунтованості формулювання українськими вченими принципу актуалізації порівняно із закордонним «своєчасність і поточність», адже відповідно до зазначених вище тлумачень два наведені зарубіжними фахівцями принципи за своїм змістовим наповненням практично збігаються з одним вітчизняним.

На підставі наведених міркувань пропонуємо визначення таких засад реєстрації виборців, як: загальність – реєстрація всіх громадян України, які мають право голосу; однократність реєстрації виборця; точність інформації, яка ідентифікує виборця; відкритість процедури складання реєстрації виборців і складання списків виборців; комунальність – реєстрація виборців на рівні первинних адміністративно-територіальних одиниць; публічність – доступ до інформації, яка міститься в реєстраційній базі даних, лише осіб, чітко визначених нормами закону, способом і в обсязі, передбаченими відповідними законодавчими нормами, унеможливлення розголошення відомостей, які містяться у списках, їх протиправного використання; актуальність – періодичне оновлення реєстраційної бази даних обліку виборців із метою врахування всіх електоральних змін.

Уважаємо, що тільки за умови дотримання наведених принципів можна забезпечити реалізацію активного виборчого права кожним громадянином України, звести нанівець будь-які фальсифікації в цій сфері. Їх необхідно визначити та сформулювати не тільки на доктринальному, але й на законодавчому рівні. Нормативне закріплення основоположних принципів матиме орієнтувальний, програмно-цільовий характер, стане фундаментальним для всіх наступних законодавчих положень, які регулюватимуть процедури реєстрації виборців.

Варто зауважити, що досить часто ототожнюються поняття «реєстр виборців» і «списки виборців», однак такі твердження є помилковими. Водночас без вироблення наукових визначень означених понять є неможливим виявлення та розуміння їхньої сутності, осягнення ролі та значення як у науці виборчого права, так і у правовому регулюванні процедур організації та проведення виборів, механізмів реалізації та захисту конституційного права громадян України на вільне волевиявлення.

Експерти БДПЛ/ОБСЕ розуміють реєстр виборців як «набір даних усіх виборців, які мають право голосувати на конкретних виборах». З такою позицією не погоджувався Ю. Ключковський, який наголошував, що коло носіїв права голосу для різних виборів істотно відрізняється, а тому підхід, орієнтований на конкретні вибори, є незадовільним. Реєстром виборців учений уважав банк (базу) даних, який містить достатній для індивідуальної ідентифікації набір персональних даних усіх виборців за статусом [1, с. 216].

Натомість списки виборців – це документи, складені на основі відомостей реєстру виборців, які включають мінімальні персональні дані лише тих виборців, які мають право голосу на відповідних виборах (загальнонаціональних чи конкретних місцевих). Реєстр виборців структурується відповідно до адміністративно-територіального устрою (на основі відомостей про місце проживання виборців), списки виборців складаються окремо за кожною ділянкою (за спільним місцем голосування виборців, включених до окремого списку). За визначенням фахівців БДПЛ/ОБСЕ, «список виборців <...> є набором записів усіх осіб, які мають право голосувати та приписані до конкретної виборчої ділянки» [7, с. 15].

Саме складання списків виборців є стадією виборчого процесу та відповідає всім її ознакам, а саме: дана процедура характеризується наявністю власної самостійної мети – забезпечення допуску до участі у процедурі голосування кожного громадянина України, який має право голосу, а така ціль сприяє реалізації кінцевої мети самого виборчого процесу; у процесі складання списків виборців бере участь особливе коло суб'єктів зі специфічним правовим статусом; вона також характеризується особливим колом виборчих дій, які здійснюються у визначеній послідовності в межах даної процедури. До останніх варто віднести, виходячи з норм чинного виборчого законодавства, такі дії: складання попередніх списків виборців, уточнення цих списків і складання остаточних списків громадян, які мають право голосу для загальних і спеціальних виборчих ділянок.

Отже, основною особливістю реєстрації виборців як одного з видів державної реєстрації є її спрямованість на підтвердження державою статусу особи як виборця та його ідентифікацію, отже, реєстрація постає однією з основних передумов забезпечення реалізації конституційного права громадян України обирати та бути обраними до представницьких органів державної влади й органів місцевого самоврядування, гарантування захисту цього права від будь-яких посягань, запобігання участі у виборах осіб, позбавлених виборчих прав. Реєстраційні дані мають безпосередній вплив на організацію й адміністрування виборів.

Лише в разі реєстрації виборця можлива реалізація особою виборчого права: на основі реєстраційних відомостей складаються списки виборців, що є формально-юридичною підставою отримання громадянином виборчого бюлетеня та здійснення ним свого права на вільне волевиявлення шляхом голосування.

На основі наведеного пропонуємо таке визначення реєстрації виборців – це правовий інститут, який регулює суспільні відносини, що складаються між спеціально уповноваженими органами реєстрації та громадянами України стосовно виконання логічно взаємопов'язаних і взаємозумовлених процедур, спрямованих на забезпечення державного обліку громадян, які мають право голосу.

Література:

1. Ключковський Ю. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.
2. Коваленко М. Роль державної реєстрації виборців у забезпеченні виборчих прав громадян України. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Т. 1. С. 56–59.
3. Державний реєстр виборців України: перспективи інноваційного розвитку : навчально-методичний посібник / А. Каргашов та ін. Київ : ЦППІ, 2015. 428 с.
4. International IDEA Annual report 2020. URL: http://www.idea.int/about/upload/annual_report_2000-1_screen.pdf.
5. Науково-практичний коментар Закону України «Про вибори Президента України» / за ред. Ю. Ключковського. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 408 с.
6. Carlson R.J. Voter Registration Systems in Canada and Western Europe. New York : National Municipal League, 1974. 36 p.
7. Посібник зі спостереження за реєстрацією виборців. Варшава : ОБСЄ/БДПІЛ, 2013. 71 с.
8. Цімдарс А. Реєстр виборців Латвії: історія створення, принципи роботи і перспективи. *Вибори та демократія*. 2006. № 2 (8). С. 25–28.
9. Спасенко В. Сутність та ознаки інституту державної реєстрації. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 38–42.
10. Гурковський М. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2010. 16 с.
11. Савченко С. Реєстраційні процедури в діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 18 с.
12. Joseph P. Harris Registration of Voters in the United States. Washington, D. C. : Brookings Institution, 1929. 390 p.
13. Alvarez R. Michael. Voter registration, California Institute of Technology Caltech ; MIT Voting Technology Project, 2001. URL: http://hsgac.senate.gov/050301_Alvarez.pdf.
14. Jerome H. Black. From Enumeration to the National Register of Electors. An Account and an Evaluation. *Choices*. 2003. Vol. 9. № 7. URL: www.irpp.org/choices/archive/vol9no7.pdf.
15. Keith Archer. Guiding Principles of Voter Registration. URL: <http://aceproject.org/ace-en/topics/vr/vr20>.
16. Eric A. Fischer. Coleman. Voter Registration Systems, March 22, 2006. URL: http://www1.american.edu/ia/cdem/usp/hava_papers/Fischer_Coleman-Voter_Registration_Systems-AU.pdf.
17. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

References:

1. Kliuchkovskiy Yu.B. (2018). Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynal'ne rozuminnya, stan ta perspektyvy zakonodavchoyi realizatsiyi v Ukrayini : monohrafiya [Principles of electoral law: doctrinal understanding, status and prospects of legislative implementation in Ukraine : monograph]. Kyiv : Vaite, 908 p. [in Ukrainian].
2. Kovalenko M.H. (2017). Rol derzhavnoyi reyestratsiyi vybortsiv u zabezpechenni vyborchykh prav hromadyan Ukrayiny [The role of state voter registration in ensuring the electoral rights of Ukrainian citizens]. *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 30. Т. 1. P. 56–59 [in Ukrainian].
3. Kartashov A.V., Stasyuk V.Yu., Pernata K.Yu., Radchenko O.O., Herasymchuk S.V., Pinkovskiy V.V. (2015). Derzhavnyy reyestr vybortsiv Ukrayiny: perspektyvy innovatsiynoho rozvytku: navchalno-metodychnyy posibnyk [State voter register of Ukraine: prospects for innovative development: educational and methodological manual]. Kyiv : TSPHI. 428 p. [in Ukrainian].

4. International IDEA Annual report 2020. Retrieved from: http://www.idea.int/about/upload/annual_report_2000-1_screen.pdf.
5. Kliuchkovskiy Yu.B. (2004). *Naukovo-praktychnyy komentar Zakonu Ukrainy "Pro vybory Prezydenta Ukrainy"* [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Elections of the President of Ukraine"]. Parliamentary Publishing House. 408 p. [in Ukrainian].
6. Carlson R.J. (1974). *Voter Registration Systems in Canada and Western Europe*. New York : National Municipal League. 36 p.
7. OSCE/ODIHR (2013). *Posibnyk zi sposterezhennia za reiestratsiieiu vybortsiv* [Voter Registration Observation Manual. Warsaw]. Varshava. 71 p.
8. Tsimdars A. (2006). *Reyestr vybortsiv Latvii: istoriya stvorennia, pryntsyipy roboty i perspektyvy* [Register of voters of Latvia: history of creation, principles of work and prospects]. *Vybory ta demokratiya*. № 2 (8). P. 25–28 [in Ukrainian].
9. Spasenko V. (2013). *Sutnist ta oznaky instytutu derzhavnoyi reyestratsiyi* [The essence and characteristics of the institute of state registration Legal Ukraine]. № 3. P. 38–42 [in Ukrainian].
10. Hurkovskiy M.P. (2010). *Reyestratsiyna diyalnist publichnoyi administratsiyi: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07* [Registration activity of public administration: organizational and legal aspect : autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree law sciences : spec. 12.00.07.]. L. 16 p. [in Ukrainian].
11. Savchenko S.S. (2012). *Reyestratsiyni protsedury v diyalnosti orhaniv vnutrishnikh sprav : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07* [Registration procedures in the activities of internal affairs bodies : autoref. Thesis ... candidate law sciences : 12.00.07]. Kyiv, 18 p. [in Ukrainian].
12. Joseph P. Harris (1929). *Registration of Voters in the United States*. Washington, D. C. : Brookings Institution. 390 p.
13. Alvarez R. Michael (2001). *Voter registration, California Institute of Technology Caltech ; MIT Voting Technology Project*. Retrieved from: http://hsgac.senate.gov/050301_Alvarez.pdf.
14. Jerome H. Black (2003). *From Enumeration to the National Register of Electors. An Account and an Evaluation. Choices*. Vol. 9. № 7. Retrieved from: www.irpp.org/choices/archive/vol9no7.pdf.
15. Keith Archer. *Guiding Principles of Voter Registration*. Retrieved from: <http://aceproject.org/ace-en/topics/vr/vr20>.
16. Eric A. Fischer (2006). *Coleman. Voter Registration Systems*. Retrieved from: http://www1.american.edu/ia/cdem/usp/hava_papers/Fischer_Coleman-Voter_Registration_Systems-AU.pdf.
17. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). *Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r.* [Constitution of Ukraine of June, 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].